

УДК: 930.2: 94(477.6) "18"

Вікторія Ликова
(м. Запоріжжя)

ДВІ КОЛОНІЗАЦІЙНІ КАМПАНІЇ НА ЗЕМЛІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті розглянуто дві кампанії колонізації Південної України, здійснені урядом Російської імперії в I половині ХІХ ст.

Ключові слова: Південна Україна, переселення, державні селяни, козаки.

Процес колонізації Південної України почався з приєднанням цих земель до Російської імперії й не припинявся протягом усього наступного часу. Заселення регіону переважно відбувалось шляхом урядової та поміщицької колонізації. Водночас відбулася стихійна колонізація, коли чисельність населення регіону зростала за рахунок біглих селян та самовільних переселенців.

Питанню колонізації Південної України присвячено багато наукових праць, монографій та статей. Характерною рисою досліджень, які з'явилися вже у ХІХ ст., було те, що в них питання колонізації розглядалися в контексті дослідження діяльності державних правителів чи урядовців. Одними з таких досліджень є праці Є. Загоровського [1-4]. Робота дослідника "Иностранная колонизация Новороссии в XVIII веке" є відповіддю чи навіть рецензією на роботу Г.Г. Писаревського "Из истории иностранной колонизации России в XVIII веке". Зазначаючи, що Г. Писаревський та інші дослідники, які склали відгуки на його роботу, приділяли незначну увагу колонізації Новоросії, Є. Загоровський розглядає "мирну" колонізацію південного краю, а воєнній колонізації присвятив окрему роботу. Щодо процесу освоєння вільних чи новоприєднаних земель Є. Загоровський зазначав: "Колонизационный процесс является, как известно, одним их важнейших факторов в истории России" [1, с. 1].

Згодом увага дослідників перемістилася з державних діячів та урядової політики на окремі групи населення, які населяли землі Південної України у ХVІІІ та ХІХ ст. Одним із перших значних досліджень є праця (дисертація) А.С.Коциєвського "Крестьяне Южной Украины в конце ХVІІІ – первой трети ХІХ в." [5]. Автор використав багато джерел, значна частина яких уперше була залучена до наукового обігу.

Значну кількість своїх праць питанню колонізації Південної України присвятив О. Бачинський. Дослідник розглянув етапи та особливості колонізації регіону різними соціальними групами, процес формування національного складу населення тощо. Серед його робіт варто назвати такі: "Народная колонизация Придунайских степей в ХVІІІ – начале ХІХ в." [6], "Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в ХVІІІ-начале ХІХ в." [7], "Народна колонізація пониззя Дуная: (Остання чверть ХVІІІ-початок ХІХ ст.)" [8], "Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная к. ХVІІІ и нач. ХІХ в." [9]. Автор розглянув також інформативні можливості різних історичних джерел при вивченні колонізаційних процесів Південної України [10-11].

Дослідження О. Бачинського були продовжені в працях О.А. Бачинської [12-16]. Дослідниця поставила в центр своїх студій військові козацькі формування на землях Південної України, проте це не применшує значення її робіт. У контексті дослідження військових формувань вона простежує процес заселення Південної України, формування складу її населення, міграції населення в межах регіону, його етнічний склад тощо.

Окрему монографію історії Південної України та процесу її колонізації присвятив В.М. Кабузан [17]. Він детально розглянув процес урядової, поміщицької та стихійної колонізації південного регіону, навів багато статистичного матеріалу та даних. В основу праці автора були покладені матеріали імперських ревізій.

Важко переоцінити значення праць О. Дружиніної, які дослідниця присвятила вивченню всіх сфер побутування південноукраїнського регіону: його колонізації, формування соціального та етнічного складу населення, економічного освоєння, господарської діяльності населення тощо [18-20]. Таким чином, дослідниця розглядала всі аспекти життя населення регіону.

Питання колонізації Південної України наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. розглянуті в працях Я.В. Бойко та Н.О. Данилової [21], О.І. Журби [22], В. Пірка [23], Ф.О. Редько [24]. Переселення селян до південноукраїнських земель у цей період розглянуто в зазначених дослідженнях у контексті загального процесу залюднення краю різними категоріями та групами

населення імперії. У роботах наведено дані про чисельність селян у південноукраїнських губерніях, частка, яку вони складали від загальної чисельності населення, характеристика їх господарчого становища та забезпеченості тощо.

Такі дослідники історії Бессарабії, як І. Анцупов, Я. Гросул та І. Будак, приділяли основну увагу економічним та господарським аспектам історії Області та її населення [25-31]. Вони змістили акцент досліджень на вивчення господарської діяльності селян, особливостей ведення землеробства та скотарства, урожайність культур, знарядь праці тощо. Переселення до області різних соціальних груп автори розглядають, даючи загальну характеристику населення області. І. Анцупову належить основна праця з історії державних селян Бессарабії [32]. Порівняно з іншими дослідниками історії області він приділив найбільшу увагу колонізації Бессарабії, проте об'єктом його досліджень залишались економічна історія та окремі групи населення.

У статті ми розглянемо дві великі колонізаційні кампанії, проведені імперським урядом у першій половині XIX ст. Метою обох заходів було переселення на південноукраїнські землі державних селян із метою зміцнення позицій держави, проте вони мали різний успіх та результат.

Державні селяни складали абсолютну більшість населення майже по всій території Південної України, окрім Бессарабської області, незважаючи на те, що їх частка наприкінці XVIII – першому десятиріччі XIX ст. дещо знизилася. На початку XIX ст. колонізаційні процеси на Півдні України набирали нових обертів. У цей час урядом неодноразово здійснювалися спроби переселення на ці землі великої кількості селян і процес колонізації південноукраїнських губерній різними групами державних селян тривав протягом всієї першої половини XIX ст.

У доповіді Олександрю І Міністр внутрішніх справ В. Кочубей у 1805 році писав про положення селян російських губерній і стан справ у їх забезпеченні землею. В. Кочубей зазначав, що бажання переселитися виказали 218 однодворців та 2 784 економічних селян. Серед них були 70 однодворців та 486 економічних селян, які раніше погодилися переселитися на Кавказьку лінію. Загалом бажало переселитися 3002 селян, на яких накопичилися недоїмки загальною сумою 7 316 руб. У своїй доповіді В. Кочубей наполягав на необхідності виділення 80 000 руб. на купівлю хліба переселенцям, оскільки неврожай та складності переселення в 1785 році до Кавказької губернії призвели селян до крайньої бідності [33, арк. 10 зв].

Згідно із зазначеними в доповіді даними, у Смоленській губернії на 1805 рік мешкало 29 682 однодворців та економічних селян, наділ яких складав 3 5 десятини. Переселення бажаних 3002 селян не допомогло б вирішити ситуацію з малоземеллям, але за умови переселення не тільки цих селян, але й збіднілих і таких, що не сплачували податки – загалом 15 960 душ чоловічої статі – розмір наділу склав би 8 десятин [33, арк. 12 зв]. Проте таке масштабне переселення, на думку В. Кочубея, не можна було здійснити. Покращення землеробства селяни не практикували, а вирішити проблему нестачі землі шляхом купівлі державою на користь селян необхідної кількості десятин було неможливо, оскільки землю в губернії продавали за дуже високою ціною.

В. Кочубей пропонував переселити лише 3002 селян, які виказали бажання перейти на інші землі. Проте переселити їх він пропонував не в Кавказький край, а в Новоросійський. Аргументами на користь переселення до Південної України він вважав те, що південноукраїнські губернії розташовані ближче і переселення буде легше здійснити; на цих землях багато "великоросійських" переселенців, з яких новоприбулі зможуть брати приклад у господарюванні; нагляд на переселенцями можна буде покласти на Новоросійську опікунську кантору [33, арк. 15 зв].

Переселенців пропонувалося звільнити від податків на 5 років, надати їм кошти для переселення на місце призначення, а також, як і колоністам, харчування до отримання ними першого врожаю; сприяти їх облаштуванню на новому місці [33, арк. 16]. Правила для переселення пропонувалися такі:

1. Переселення мало здійснюватися невеликими групами – не більше 30 сімей.
2. Селяни мали виділити кілька уповноважених осіб для обрання місць під поселення.
3. На кожну душу чоловічої статі виділяти по 15 десятин землі.
4. Позику селяни повинні були повернути протягом п'ятнадцяти років, після завершення 5 пільгових років.
5. Якщо переселення здійснюється на пусті землі, спочатку потрібно підготувати будинки для селян.
6. На будівництво житла селяни повинні надати неодружених чоловіків або найняти робітників на кошти держави.
7. Необхідно було встигти висіяти хліб та підготувати матеріали для майбутнього будівництва.

8. Від міста до міста переселенців мали супроводжувати унтер-офіцери чи солдати, призначені городничими [33, арк. 16-16 зв.]

Незважаючи на такі заходи держави, як надання селянам позики та харчування, переселення відбувалося дуже повільно. За представленням Таврійської казенної палати, у 1806 році на поселення перейшло лише 425 душ [33, арк. 42]. Проте це не стало на заваді уряду реалізувати свої плани щодо освоєння регіону Південної України для можливості повною мірою здійснювати в майбутньому свою зовнішню політику та впливати на прикордонні території.

Згідно із задумами уряду, який мав на меті якнайшвидше заселити та господарськи освоїти ці землі, передбачалися дві великі колонізаційні кампанії. За першою з них планувалося перевести на південноукраїнські землі 25 000 малоросійських козаків; за другою – 20 000 державних селян із внутрішніх губерній імперії.

Перша кампанія передбачала оселити на південноукраїнських землях 25 000 малоросійських козаків із Полтавської та Чернігівської губерній. Причини такого масштабного переселення та правила його здійснення були детально викладені в доповіді Міністра внутрішніх справ О. Куракіна Олександрю I від 17 березня 1808 року [34, арк. 4-15 зв.]

Переселення було необхідне, оскільки "всех теперешних поселян на землях 20000 мужеска и 10000 женска полу недостаточно" [34, арк. 6]. Для освоєння земель, відведених Чорноморському війську, ведення господарської діяльності та несення військової служби необхідна була більша кількість поселенців. Переселення ж саме малоросійських козаків, а не інших груп державних селян мало свої переваги.

По-перше, козаки були власниками земель. Гроші, отримані від продажу ділянок, надавали козакам кошти для переселення та влаштування на новому місці. По-друге, козаки переселялися на якісно гарні землі – "на місці переселення знайдуть гарні землі". По-третє, козаки вже несли військову службу і могли швидше при звичаїтися до своїх обов'язків. По-четверте, внаслідок такого значного переселення мала суттєво зменшитися проблема нестачі землі в малоросійських губерніях.

О. Куракін зазначав, що при переселенні козаків не можуть бути використані правила для переселення селян, затверджені в 1806 році. У своїй доповіді він пропонував нові, розроблені ним правила. Основні положення нових правил для переселення малоросійських козаків такі:

1. Переселення відбувається лише за добровільною згодою козаків.
2. Перевагу віддавати тим сім'ям, де більше дівчат шлюбного віку та вдів, оскільки на землях Війська недостатня кількість жінок.
3. Піклування про переселення покладалося Малоросійського генерал-губернатора.
5. Проінформувати козаків про можливість переселення мають волосні правління під наглядом земських поліцій.
6. Родина переселенців має надати відомості про відсутність боргів щодо сплати податків державі та приватним особам.
7. Списки про переселенців волосні правління мають надсилати в казенні палати, потім – генерал-губернатору, який визначає, якій родині можна дозволити переселитися.
8. Родина може призначити довірених для обрання земель для поселення у війську. Ті, хто не хоче висилати уповноважених, мають надати відомості про майбутнє переселення, а землі для їх оселення призначає місцева адміністрація.
9. Переселення повинно відбуватися групами не більше, як по 30 сімей. Серед них необхідно було призначити старійшину, який мав при собі лист-дозвіл на перехід, та відомість зі списком родин, що переселяються.
10. У разі хвороби когось із переселенців усю партію не зупиняли. Хворого з родиною мали передати під опіку місцевого земського чи міського начальства.
11. Через незначну віддаленість місць для переселення позика від держави козакам не передбачалася. Також, як уже зазначалося, вони мали кошти від продажу власних земель.
12. Допомога, необхідна після їх переселення та для влаштування на новому місці, покладалася на "сословие Черноморскаго войска" [34, арк. 8-13].

Землі, призначені для переселенців, ще не підлягали внутрішньому межуванню. Для проведення розмежування, аби відділити приватні землі від спільних і в майбутньому мати можливість надати землі кожному господарю, необхідно було призначення однієї чи двох партій землемірів. Наказ про це мав дати Міністр юстиції. На Дюка де Рішельє покладалося складання правил межування та наказ Чорноморській військовій канцелярії зібрати необхідні для межування відомості.

У рапорті генерал-майора Бурсака Дюку де Рішельє від 27 травня 1809 року зазначалося, що цього року на землі Чорноморського війська має перейти понад 19 000 козаків [34, арк. 412].

У своїй доповіді Олександр I у 1808 році О. Куракін писав: "Яков Иванович Лобанов-Растовский во отзывах ко мне именно определяет количество переселенцев таким образом: по отзыву от 21 декабря 4492 мужеска и 3673 женска пола по отзыву от 2 марта мужеска 5793, женска 4592 и по отзыву с последнею почтою полученному мужеска 510 душ и 417 женска пола душ. Следовательно, переселенцев в нынешнем году переселиться должныствующих составляет число мужеска 10795 и женска 8682 души" [34, арк. 400 зв]. На думку О. Куракіна, при переселенні такої кількості людей не можна було "изворачиваться войсковыми доходами" і потрібна була підтримка уряду. Необхідні кошти, 50 000 руб., передбачалося позичити з колоністської суми, а повертати їх планувалося протягом п'яти років із військових сум [34, арк. 401 зв].

З метою збільшення прибутків військових сум, пропонувалося віддати на відкуп володіння: "Тамань – с предместьями рыбные косы Ейскую, Долгую и Камышеватую так равно и Темрюк которому срок за [...] житья] отдать в таковое на четырехлетнее содержание" [34, арк. 405].

Важливою статтею витрат було будівництво житла для переселенців, оскільки це тягло за собою значні витрати на будівельні матеріали. З цього приводу пропонувалося виділити 5 000 руб. на доплату "стараясь между тем выменять хлеб и лес на войсковую соль у закубанских народов и особо покупать хлеб и в пределах войска сколько возможно будет" [34, арк. 404]. Жито для сіяння мали виділити із запасних магазинів. Курінні отамани мали повідомити про необхідність збільшення запасів магазинів. Для захисту інтересів переселенців від можливих зазіхань та конфліктів призначалися полковник Кухаренко та підполковник Бурнос (у Катеринодарську округу) [34, арк. 404 зв.]

Кількість малоросійських козаків, які переселилися в результаті цієї кампанії, можна легко простежити завдяки документам, що збереглися в архіві Одеської області. В архівних справах наявні відомості та витяги про тих, хто продав прохання на переселення, і тих, хто був прийнятий на поселення на землі війська. Документи про бажаючих переселитися на південноукраїнські землі збереглися фрагментарно. Проте є комплекс документів, які дають інформацію за єдиний період з 31 грудня 1808 року до 25 травня 1809 року (7 витягів зі списків переселенців), а також витяг за період 7 червня – 25 листопада 1809 року. Дані цих документів узагальнені нами в поданій нижче таблиці.

Таблиця 1.

Кількість козаків, які виявили бажання переселитися на землі Чорноморського війська [35].

Час переселення	Полтавська		Чернігівська	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
31 грудня 1808 р. – 1 березня 1809 р.	4200	3229	1593	1363
1 – 9 березня 1809 р.	-	-	510	417
10 – 19 березня 1809 р.	1608	1211	37	32
19 – 23 березня 1809 р.	-	-	218	175
23 березня – 2 квітня 1809 р.	1575	1206	609	483
2 квітня – 5 травня 1809 р.	-	-	544	426
5 – 25 травня 1809 р.	1082	790	11	12
7 червня – 25 листопада 1809 р.	1429	1083	127	80
Разом	9894	7519	3649	2988

В окремій відомості була подана інформація про переселенців, прийнятих на поселення на землі війська протягом 1809-1811 років [34, арк. 771-773]. Кількість переселенців розписана за двома губерніями, окремо кожний рік та дата переселення. Завдяки цьому ми маємо детальну інформацію про те, коли саме та скільки козаків переселилося з Полтавської та Чернігівської губерній. Дані про переселенців подані нами в таблиці.

Таблиця 2.

Кількість малоросійських козаків, прийнятих на поселення на землі Чорноморського війська.

Місяць, коли прибули переселенці.	Полтавська губернія		Чернігівська губернія	
	Кількість переселенців		Кількість переселенців	
	Чол. статі	Жін. статі	Чол. статі	Жін. статі
1809 рік				
Червень	138	118	-	-

Місяць, коли прибули переселенці.	Полтавська губернія		Чернігівська губернія	
	Кількість переселенців		Кількість переселенців	
	Чол. статі	Жін. статі	Чол. статі	Жін. статі
Липень	2197	1932	-	-
Серпень	1414	1357	-	-
Вересень	1983	1696	1025	909
Жовтень	830	790	2208	1849
Листопад	557	514	632	478
Грудень	-	-	213	202
Разом	7119	6407	4078	3438
1810				
Червень	18	15	395	313
Липень	1587	1439	151	125
Серпень	2244	1867	600	556
Вересень	1396	1151	493	410
Жовтень	-	-	32	26
Листопад	30	23	231	219
Разом	5275	4495	1902	1649
1811				
Квітень	26	17	82	78
Травень	3	3	60	58
Червень	110	78	21	20
Липень	1098	932	17	13
Разом	1237	1030	180	169

Варто відзначити деяку невідповідність у цифрових даних, указаних окремо в кожній даті, та узагальнених. У документі зазначено, що за 1809-1810 роки переселилося 18 319 душ чоловічої статі та 15 909 душ жіночої статі. У 1811 році – 1417 д.ч.ст. та 1194 д.ж.ст. Разом, відповідно, 19736 д.ч.ст. та 17103 д.ж.ст. Проте підраховані нами дані дещо відрізняються від зазначених у відомості загальних даних про переселенців. Відповідно до наших розрахунків, протягом 1809-1810 рр. переселилося 18 374 д.ч.ст. та 15 989 д.ж.ст.; у 1811 р. – 1417 д.ч.ст. та 1199 д.ж.ст. Загалом, за три роки перейшло на поселення до Південної України 19 791 д.ч.ст. та 17 183 д.ж.ст.

У кінці відомості зазначалося, що в майбутньому передбачається переселення 5 264 д.ч.ст. малоросійських козаків [34, арк.773]. Таким чином, протягом трьох років – з 1809 до 1811 – відбулося переселення на південноукраїнські землі майже 20 000 малоросійських козаків.

Для харчування переселенців та будівництва для них на новому місці будинків була виділена позика: у Єкатеринодарській окрузі на суму 27 956 руб. 16 S коп.; у Бейсугській – на 46 302 руб. 25 S коп.; у Єйській – на 800 14 руб. 51 S коп.; у Таманській – на 2 144 руб. 51 коп. загалом було виділено 156 417 руб. 44 S коп. [34, арк. 773 зв - 774]. Переселенцям також було видано хліб, який вони мали повернути через три роки (Додаток А).

Таким чином, можна говорити про успіх першої колонізаційної кампанії, оскільки із запланованих 25 000 за три роки фактично було переселено 19 791 д.ч.ст. малоросійських козаків, а в майбутньому очікувалося прибуття останніх 5 264 д.ч.ст.

Друга кампанія відбувалась у 20-роках XIX ст. і передбачала переселення до Бессарабії 20 000 державних селян із внутрішніх районів Російської імперії.

У 1823 році було опубліковано положення комітету міністрів про переселення державних селян та наділення їх землею. Згідно з цим положенням переселитися могли тільки малоземельні селяни, тобто такі, які мали менше 5 десятин на душу, а в першу чергу – ті, у кого було 2S і менше десятини [25, с. 205]. У 1823 році в урядових колах також активно обговорювався проект намісника Бессарабської області М.С. Воронцова про заселення Буджака селянами із внутрішніх губерній. Загалом М.С. Воронцов був людиною, значення якої в питанні переселення землеробського населення до Бессарабії важко переоцінити. У своїй доповіді він зазначав: "Я признаю возможным перевести в Бессарабию на первый раз до 20 тысяч душ российских казенных крестьян. От сего казна нисколько в своих доходах не может потерять, ибо бессарабские казенные поселяне обязаны повинностям, если не более, то отнюдь не менее российских казенных крестьян" [25, с. 205]. Проект, запропонований М. Воронцовим, підтримав міністр фінансів Канкрін. У лютому 1824

року Олександр I офіційно затвердив проект М. Воронцова про переселення 20 тисяч державних селян із внутрішніх губерній імперії до Бессарабії.

Проект М. Воронцова було затверджено 15 лютого 1824 року як положення Комітету міністрів "О водворении в Бессарабской области 20 тысяч казенных крестьян из внутренних губерний".

Планувалося переселити по 5 000 селян із Чернігівської, Полтавської, Орловської та Курської губерній. Переселення невеликої кількості селян із кожної губернії повинно було полегшити організацію переведення селян до Південної України та надати "попередній досвід". Місцеві управління мали надавати інформацію про всіх бажаючих переселитися. Водночас чиновники мали переконатися в тому, що майбутні переселенці мають необхідну кількість рогатої худоби, а після прибуття на нове місце не будуть просити позики та допомоги від держави. Згодом, у 1825-1826 роках, у зв'язку із великим бажанням селян переселитися до Бессарабії, було дозволено переселення з Тамбовської, Рязанської, Тульської, Калузької, Харківської і Таврійської губерній [36, арк. 71].

Для здійснення цієї кампанії була створена спеціальна комісія в складі радника казенної експедиції Жили та відставного штабс-капітана Храпачева. Ця комісія повинна була виконувати такі завдання:

1. Якнайскоріше зробити детальний опис усіх державних незаселених земель з усіма угіддями.
2. Призначити пункти для створення поселень, кожне з яких мало бути не більше, як на 100 дворів: "Для лучшей удобности обрабатывания полей".
3. Підрахувати, скільки необхідно буде лісу, деревини та іншого матеріалу для будівництва хат для переселенців та зазначити, де зручніше брати матеріали.
4. Показувати незаселені ділянки довіреним від переселенців особам.
5. Сприяти швидшому та зручнішому переселенню.
6. Розташовувати переселенців на нових місцях.
7. Створити сільське правління.
8. Піклуватися про попередження виникнення та поширення хвороб від неякісної води та інших чинників.
9. Сприяти отриманню переселенцями всього необхідного – худоби, хліба для посіву та харчування, реманенту тощо.
10. Надати переселенцям відомості про місцевість, особливості землеробства, часу посівів та збору врожаю тощо.
11. Сприяти заведенню селянами садів та купівлі виноградних лоз, розповідати про особливості виноградарства тощо.
12. Популяризувати розведення фруктових садів, садівництва диких дерев [36, 2-3].

Для влаштування переселенців були призначені землі в Бендерському та Аккерманському повітах. У цих двох цинутах (повітах) було: землі зручної для землеробства та сінокосу – 284 070 десятин 10515 сажнів; незручної – 3446 десятин 1188 сажнів; під лісом перебувало 326 десятин 904 сажнів; а разом – 284 845 десятин 738 сажнів [36, арк. 10 зв.]. Проте певна кількість земель із цього фонду була відмежована на інші потреби: на користь приватних осіб – 2000 десятин; для 27 сімей відставних військовослужбовців та нижніх чинів – 1080 десятин – по 30 десятин на сім'ю та по 10 десятин на майбутнє поселення; для швейцарських та кертемберійських колоністів [36, арк. 11-11 зв.].

Селяни, які мали бажання переселитися до Бессарабії, повинні виконати певні умови. По-перше, вони мали переходити на нове місце групами не менше трьох сімей із кожного поселення. По-друге, сім'ї не мали стояти на рекрутській черзі. Усім бажаючим переселитися також рекомендувалося оглянути нові земельні ділянки через обраних депутатів.

Правила, за якими мало відбуватися переселення, були затверджені 18 серпня 1824 року. Згідно з ними на кожну сім'ю виділялося по 30 десятин. Селяни на три роки звільнялися від сплати податків, несення повинностей та утримання постою на новому місці. Проте, окрім цих пільг, правила мали певні пункти, що ускладнювали селянам перехід на нові землі. Наприклад, до свого переселення селянин мав сплатити всі податки, мати певну кількість худоби, достатню для переселення; дати гарантію, що на новому місці не буде просити ніякої допомоги від уряду. Певною пільгою було те, що сплату податків могла взяти на себе громада селища, звідки переходив селянин. Проте такий варіант розвитку подій був не завжди, оскільки громада дуже рідко брала на себе такі зобов'язання [32, с. 29].

Проте на заваді реалізації цих колонізаційних планів уряду стала бідність селян. Через це у 1826 році було дозволено переселяти селян-боржників з умовою погашення ними недоїмок після

переселення до Бессарабії та завершення пільгових років. У наступному, 1827 році, Комітетом міністрів було дозволено видання переселенцям позики у 23 руб. 20 коп. асигнаціями на родину для купівлі лісу для будівництва.

Протягом 1827-1830 років основна кількість переселенців, якими були державні селяни та однодворці, прибувала з Чернігівської, Полтавської, Таврійської, Курської, Орловської та Рязанської губерній. Ними були створені 18 нових поселень в Аккерманському повіті: Борисівка, Василівка, Введенське, Вознесенське, Іванівка, Павлівка, Петрівка, Петропавлівка, Плахтєєвка, Покровка, Царичанка, Успенське, Дмитрівка, Ніколаєвка, Сергєєва, Спаське, Семенівка та Ярославка. Частина селян переселялася до вже існуючих поселень [32, с. 31].

У 1830 році переселення державних селян було призупинено через масове оселення в Бессарабії болгар та гагаузів. Поновлене воно було у 1832 році, і протягом 1832-1834 років селяни переселялися з тих самих губерній, що й раніше [37, арк. 176].

Загалом, за урядовими даними, протягом 1824-1830 років до Бессарабії переселилося 3600 державних селян [25, 206]. І. Анцупов зазначає, що до 1837 року до Бессарабії переселилося 4406 д.ч.ст., або близько 9 000 державних селян обох статей. У 1835-1838 роках – переселилося кілька десятків родин із калузької і Таврійської губерній, у 1840 році – 12 сімей, у 1847 – 557 осіб з Калузької, у 1849 році – 5 сімей, а в 1850 році – 28 сімей [32, с. 32].

Переселення селян не мало таких успіхів, як переселення малоросійських козаків. Переселення козаків відбулося в значно коротші строки, ніж переселення селян. Це можна пояснити більшою зацікавленістю уряду в козаках як військовослужбовцях та охоронцях прикордонних територій. Питання оборони та охорони своїх володінь було для держави важливішим.

Різні результати двох кампанії можна пояснити тим, що відстань між регіонами, звідки відбувалося переселення, була різною. Державним селянам треба було подолати значно більший шлях, ніж козакам. До того ж вони переселялися із губерній із найнижчими показниками селянського наділу, відповідно, їх майнове становище було значно гіршим, ніж становище козаків, які, у свою чергу, були власниками своєї землі і за рахунок цього мали кошти для переселення. Незвичним був для селян і клімат, у якому вони опинилися і мали призвичаюватися до нових умов ведення господарства та землеробства. До всього цього додавались також хвороби та смертність селян під час здійснення переходу на нове місце проживання. Але не всі з них витримували таке випробування.

Після переселення, селяни мали починати облаштовуватися на новому місці, розпочинати по-новому господарство. Для більшості переселенців це було досить важко. На перехід відважувалися переважно найбільшні селяни, сподіваючись на кращі умови життя на нових землях. Вони переселялися з районів, де нестача землі відчувалася найбільше. Вони не мали достатньої кількості коштів, майна та худоби, аби швидко налагодити господарство та забезпечити себе, незважаючи навіть на певну допомогу від держави. У результаті більшість переселенців складала збіднілі селяни, які досить часто мали пару худоби на 5-6 сімей.

Державні селяни у ХІХ ст. складали більшість населення Південної України. На початку століття урядом були реалізовані дві значні кампанії з переселення на південноукраїнські землі селян з інших регіонів – малоросійських губерній, а також із внутрішніх районів Російської імперії. Ці кампанії мали різний успіх. Переселення 25 000 козаків було успішнішим. Ми маємо звітні документи про фактичне переселення до Південної України майже 20 000 козаків із запланованих 25 000. Переселення 20 000 державних селян із внутрішніх губерній імперії мало значно менші успіхи.

Незважаючи на певні складності в питанні колонізації регіону, досить швидко виникла проблема нестачі землі в самих південноукраїнських губерніях. Селяни Південної України були чи не найкраще забезпечені землею, порівняно з селянами інших регіонів імперії, проте вже наприкінці першої чверті ХІХ ст. земельний наділ не відповідав установленим законом нормам у 15 та 30 (для Бессарабської області) десятин.

Список використаних джерел та літератури

1. Загоровский Е. Иностранная колонизация Новороссии в XVIII веке. – О., 1913.
2. Загоровский Е. Экономическая политика Потемки на в Новороссии // Отдельный оттиск "Журналу Науково-Дослідчих Катедр м. Одеси". – 1926. – Том II. – № 2.
3. Загоровский Е. Военная колонизация Новороссии при Потемкине. – О., 1913.
4. Загоровский Е. Очерки по истории Славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке. // Военно-исторический вестник. – 1912 – № 4.

5. Коциевский А.С. Крестьяне Южной Украины в конце XVIII – первой трети XIX ст.: Автореф. дис...канд. ист. наук. – К., 1962.
6. Бачинский А.Д. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII – начале XIX в.: Автореф. дис... канд. ист. наук. – Одесса, 1969.
7. Бачинский А.Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в XVIII – начале XIX в. // Ежегодник аграрной истории Восточной Европы за 1964 год. – Кишинев, 1966.
8. Бачинський А.Д. Народна колонізація пониззя Дунаю: (Остання чверть XVIII-початок XIX ст.). // Український історичний журнал. – 1964. – №2.
9. Бачинский А.Д. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная к. XVIII и нач. XIX в. // Записки Одесского археологического общества. – О., 1967. – Т. 2 (35).
10. Бачинський А.Д. Біографічні матеріали – джерело для вивчення історії народної колонізації Придунайських степів у XVIII – на початку XIX ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4.
11. Бачинський А.Д. Джерело для вивчення народної колонізації Буджацького степу і пониззя Дунаю в кінці XVIII – на початку XIX ст.: [О "Списке учиненном в Коше Усть-Дунайского буджакского войска о состоящих в оном на службе казаках, августа 1807 г."] // Наук-інф. бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 4.
12. Бачинська О.А. Українське населення придунайських земель у XVIII – поч. XX ст. (заселення та економічне освоєння). – О., 2002.
13. Бачинська О.А. Дунайське козацьке військо. 1828 – 1868 рр.: До 170-річчя заснування. – О.: Астропринт, 1998.
14. Бачинська О. Національний склад Дунайського козацького війська. 1828-1869 // Проблеми викладання історії народів України в технічному вузі: Тез. доп. респ. наук.-метод. конф. – О., 1991. – С. 4-6.
15. Бачинська О. Російське населення в Дунайському козацькому війську // Ист. краеведение: Сб. материалов. – О., 1995. – Вып. 6. – С. 35-41.
16. Бачинская Е. Фараоновка и Каиры – цыганские станицы Дунайского казачьего войска // Тез. II обл. ист.-краевед. науч.-практ. конф., посвящ. 200-летию Одессы. – О., 1991. – С. 11-13.
17. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.). – М., 1976.
18. Дружинина Е. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. – М., 1959.
19. Дружинина Е. Южная Украина в 1800 – 1825 гг. – К., 1970.
20. Дружинина Е. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825 – 1860 гг. – М., 1981.
21. Бойко Я.В., Данилова Н.О. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII – XIX ст.). // УІЖ. – 1992. – № 9.
22. Журба О.І. Заселення півдня України та становлення історико-археографічних досліджень у регіоні. // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції (21-24 травня 1997 р.): / Упор.: Є.Г. Сінкевич, О.О. Коник. – Херсон, 1997. – Част. I.
23. Пірко В. Заселення Спенової України у XVI – XVIII ст.ст. – Донецьк, 1998.
24. Редько Ф.О. Колонізаційна політика царизму в Південній Україні в кінці XIX ст. // Наукові Записки. Чернігівський ін. – Вип. 1.
25. Гросул Я. Крестьяне Бессарабии (1812 – 1861 гг.). – Кишинев, 1956.
26. Гросул Я., Будак И. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812 – 1861 гг.). – Кишинев, 1967.
27. Аницупов И. Крестьяне Левобережного Поднепровья в дореформенный период. – Кишинев, 1990.
28. Аницупов И. Русское население в Бессарабии. – Кишинев, 1991.
29. Аницупов И. Казаки и военные поселенцы на Днестре и Буге в конце XVIII – начале XIX в. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1.
30. Аницупов И. Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812 – 1861 гг.). – Кишинев, 1978.
31. Аницупов И. Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX веке. – Кишинев, 1981.
32. Аницупов И. Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812 – 1870 гг.) – Кишинев, 1966.
33. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1, оп. 219, спр. 3.
34. Там само. – Оп. 220, спр. 6.
35. Таблица складена нами на основі підрахунків даних восьми виписок "из доставленных к малороссийскому генерал губернатору, сведений о числе души козаков объявивших желание к переселению на земли Черноморского войска", що зберігаються у ДАОО: Ф. 1, оп. 220, спр. 6, арк. 391, 409, 700, 389, 391-391 зв., 364-364 зв, 369, 379-379 зв.
36. ДАОО. – Ф. 1, оп. 214, спр. 12.
37. Там само. – Спр. 6.

SUMMARY

In the article the author considers two campaigns of colonization of Southern Ukraine, carried out by the government of Russian Empire in the I half of the XIX century.

Key words: *the Southern Ukraine, migration, state peasants, Cossacks.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены две кампании колонизации Южной Украины, осуществленные правительством Российской империи в I половине XIX в.

Ключевые слова: Южная Украина, переселение, государственные крестьяне, казаки.